

GRZBIET (261) *sb m*

grzbiet (245), **chrzybiet** (10), **chrzbiet** (3), **grzebiet** (2), **krzybiet** (1); chrzybiet *KlonŻal*, *GosłCast*; chrzbiet *March*² (2); krzybiet *RejKup*; grzbiet : chrzybiet : chrzbiet : grzebiet *OpecŻyw* (2 : - : 1 : -), *FalZioł* (41 : - : - : 2), *Mącz* (17 : 1 : - : -), *Calep* (4 : 7 : - : -). *Temat przypadków zależnych*: grzbiet- (134), chrzybt-, krzybt- (8), chrzebt- (3), grzebiet- (1); chrzybt-, krzybt- *RejKup*, *GosłCast*, *KlonŻal*; chrzebt- *March*² (2); grzbiet- : chrzybt-, krzybt- : chrzebt- : grzebiet- *OpecŻyw* (2 : - : 1 : -), *FalZioł* (27 : - : - : 1), *Calep* (1 : 5 : - : -).

e jasne.

sg *N* grzbiet (40), chrzybiet (3). ◇ *G* grzbieta (22), chrzybta (1), chrzebta (1), grzbietu (8); -a *FalZioł* (8), *March*², *RejZwierz*, *BibRadz*, *BielKron* (2), *Mącz* (2), *SienLek* (5), *StryjKron*, *KochPhaen*, *Calep*, *RybGęśli*; -u *GlabGad* (2), *Leop*, *RejFig*, *RejPos*, *RejZwierc*, *GórnTroas*, *WujNT*. ◇ *D* grzbietowi (3), krzybtowi (1). ◇ *A* grzbiet (71), grzebiet (1). ◇ *I* grzbietem (12), chrzebtem (1), chrzybtem (1); -em (7), -(e)m (7). ◇ *L* grzbiecie (65), chrzybcie (5), chrzebcie (1), grzebiecie (1). ◇ *V* grzbiecie (1). ◇ *pl N* grzbiety (1). ◇ *G* grzbiet(o)w (3). ◇ *A* grzbiety (7). ◇ *I* grzbiety (6). ◇ *L* grzbieci(e)ch (5), grzbiet(a)ch (1) *GlabGad*.

Sł stp, *Cn notuje*, *Linde XVI* (dwa z tych samych przykładów) – *XVIII w.*

1. Część tułowia u zwierząt i ludzi przeciwna do strony brzusznej od karku do krzyżów; *dorsum* *Murm*, *Mymer*¹, *Mącz*, *Calep*, *Cn*; *tergum* *Murm*, *Mącz*, *Calep*, *Cn*; *scapilium* *Mącz* (226) : włofy *iey* były *iakoby* *łścęciny/ brwi wielkie ofre á śmrodliwe iakoby ná grzbiecie v wieprzá* *March*¹ 3; *Stárto* *mi grzbiet áż do kości* *BierEz* L2v; *Orzech/ ośieł/ grzbiet niewieści: Máło pożytku działáią: Gdy ich kijem nie fkládáią* *BierEz* P3, K4v, M4v, Qv; *A gdy fie ci nad nim zmęczyli/ ktorzy go po grzbiecie bili/ drudzy lepak przyftapili* *OpecŻyw* 126v, 72v; *Murm* 57; *Mymer*¹ 22; *Ściężkchością chylanie, gdy fie nachyliż boleść w grzebiecie* [!] [...] *Ty wśytki rzeczi ta wodka barzo dobrze naprawia* *FalZioł* II 9c; *A tak w takiey przygodzi* [!]: *ma pani rodząca na grzbiet/ tho iefth wznak fie nakłonić/ iżeby głową była ku ziemi á nogami ku gorze* *FalZioł* V 21c; *Też migdałowym oleykiem [...] maży grebiet wśytek dziecieciu.* *FalZioł* V 38v, + +6a, I 10d, 26b [2 r.], 35b, 68a (35); *Bowiem pierliam przy rownan iefth grzbiet, iako pierli przed łobą tak grzbiet za łobą* *GlabGad* D8, D8 [4 r.], P4, P4v [2 r.], P5 [2 r.]; *MiechGlab* 26; *March*³ 77; *WróbŻołt* 67/14, V8 [2 r.]; *RejRozpr* D4v; *LudWieś* B; *Potym z oney trzciny ráki bárzo wielkie wychodziły/ máiąc grzbiety twárdźze nád Kokodrilie* *HistAl* H6v, B, G8v, I2; *KromRozm III* F7; *Ná grzbiecie łzalonego/ ząwždy miotłá bywa* *BielKom* B7; *Bo puść ty owcę zdrową gdzye párfzywa będye/ Vźrzyłż á onác o płot chodząc grzbyetem gędye.* *RejWiz* 59v, 98; *Leop* *B4v, *2v; *RejFig* Bb6v; *RejZwierz* 110v; *BibRadz Is* 30/6 [2 r.], *Ez* 10/12, *Dan* 7/6; *Przygadza fie iż też żeglarze/ mnimáiąc áby morłka gorá/ ná grzbiecie wielorybá okręty łtánowią/ ále ie wnetki przewráca.* *BielKron* 295, 256, 270, 400; *Iumenta, Konie/ Muły álbo osły/ kórzni ná grzbieciech tłumoki/ y ynłze brzemiaona nołżą.* *Mącz* 95a; *Miałto páłcatá álbo łzropeczki máłey ktorą fie grzbiecie* [!] *drápiemy.* *Mącz* 209b, 71b, 95a, 156c, 295a [2 r.], 307b (13); *OrzQuin* Q4; *SienLek* 87 [3 r.], 125, S2v; *GórnDworz* P2; *RejPos* 105; *RejZwierc* 66v, 95v, 161v, 176v; *BudBib* *Dan* 7/6; *WierKróc* A3; *StryjWjaz* C2v, D3; *ModrzBaz* 110v; *Oczko* 17; *KochPs* 158; *SkarŻyw* 47 [2 r.], 99 [2

r.], 188; co obaczywfy Woyt Sambiyfki Krzyżák/ wnet Tarcz zá plecá ná grzbiet zárzućił/ á obiemá rękómá miecz wíawfy íciał onego Rufiná iednym zámáchem *StryjKron* 310, 411, 677; *KochJez* A2; *NiemObr* 64; MOwilem ia tobie Chmurá/ Ze przy kuchni bywa dziurá: Aleś mnie ty niechćiał wierzyć/ Woláeś íwym grzbietem zmierzyć. *KochFr* 36; *KochPhaen* 4, 17 [2 r.], 18, 23; drudzy íę fámí niemiłofiernie bicziuiá/ że krew z grzbietow ich ítrzyka. *ReszList* 176, 162; *GórnRozm* Nv; *PaprUp* K2v; Unctum – Tłúftosc na chrzibcie wieprzowim. *Calep* [1136]a, 207a, 335a, 341b, 1056b [2 r.]; Grzełznicy grzbiet moy írodze íkátowáli. *LatHar* 307, 266; *CiekPotr* 76; *SarnStat* 675; A ná lecowym żáíe [!] odmiáná woźniczá/ Bo mu wízyftek grzbiet oblażł od długiego biczá. *CzahTr* L3.

grzbietem do kogo, do czego (4): *BielKron* 22, 425; *SienLek* 141 v; parę niedźwiedzic drudzy przyznawáią: Któré grzbiety do siebie íą poítánowioné *KochPhaen* 2.

grzbietem ku czemu (3): chrzeptem go ku ílupu przywíazáli *OpecŻyw* 126v; *FalZioł* V 14v, 17c.

W charakterystycznych połączeniach: grzbiet chudy, mocny, pirzchliwy, poraniony (zraniony) (2), porosły włosami, rowny, skrzydlasty, subtylny, szeroki, święty (naświętszy) (2), tłusty, twardy, więcej suchy niżli chudy, wypięty, żółty; grzbiet matczyny, niewieści, rybi, wieprzowy (2), woźniczy; grzbiet monarchy, osła, szalonego, wielbłąda; grzbieta (w grzbiecie) boleść (bolenie) (7), leczenie (2), mazanie; grzbietu ubiczowanie; grzbiet katować, (na)mazać (namazować, pomazać) (12), natrzeć, (ob)łupić (2), słuc; na grzbiet wsieść, wskoczyć; w grzbiet trzepać; za grzbiet zarzucić; na grzbiecie legać, (po)nieść (nosić, znaszać) (8), siedzieć; po grzbiecie bić, głaskać (2).

Przysłowie: A íáko ítára przypowieść/ íz pilnemu íludze záwždy rofcie guz ná brzuchu/ á leniwemu ná grzbiecie. RejZwierc 26; Y coż małz zá zyłk leniwy páduchu/ Guzy ná grzbiecie/ á rączy ná brzuchu. *RejZwierc* 221v; Dobremu záwždy ná brzuchu guz rofcie/ Zły záwždy ná grzbiet ma dębowe gofcie. *RejZwierc* 222; Pátrzayże tego leniwćá/ Práwie Koziego myłliwćá/ By też wíeć miał y trzy tuzy/ Pewnie wygra ná grzbiet guzy. *RejZwierc* [233]. [Ogółem 4 r.].

Zwroty: peryfr. »grzbietem tarcicę heblować« = leżeć w trumnie (1): Pátrzayże potym páná á on wirzch gotuie/ Iuż grzbietem od pułnocy tárćicę hebluie. RejWiz 84v.

peryfr. »biczem po grzbiecie kołatać« = bić (1): A wízákoż nie owego co íie z nimi po polu z máczugá goni/ álbo biczem po grzbiecie kołáće. RejZwierc 109v.

peryfr. »wolny grzbiet mieć« = nie być uciskany (1): Iam to ípráwił/ że wolny grzbiet maćie/ Ani w glinie rąk trzymaćie. KochPs 122.

peryfr. »grzbietu [czyjego] nachylać« = uginać, upokarzać (1): Niech będą zácmione oczy ich áby nie przeyrzeli: á grzbietu ich záwždy náchylay [dorsum eorum semper incurva]. WujNT Rom 11/10.

»nastawić grzbieta« = dać się bić (1): Uterquae in te exempla aedent, [...] Będziefz bit od obudwu/ álbo/ Náítawifz grzbietá obíema Mącz 110c.

peryfr. »odnieść korbaczem po grzbiecie« = być uderzonym (1): Iesli po czáíe przyidziefz nieftety ná świećie Odniešiefz od Stárofty korbáczem po grzbiećie. KlonWor 15.

»odrzec grzbiet; grzbiet odarty« (1; 3): Íáko kiedy piękny koń co buiał po łáće/ Gdy mu odrą wízytek grzbiet íeżdząc ná záíące RejWiz 57v, 6v; *BielSat* C4v; *BielRozm* 22.

»grzbiet orać [= ranić, kaleczyć]; grzbiet zorany« (1; 1): SkarŻyw 403; Grzbiety nam írodze oráli Nieznośnémi plágami *KochPs* 193.

peryfr. »na grzbiet z biczem pomykać się« = *bić* (1): Szwarcewy zaś nieborak ná Miśká nárzeká/ Ze mu fię częłto ná grzbiet z byczem łwym pomyka. *CzahTr* L2v.

peryfr. »krzybtowi pokoj dać« = *nie bić* (1): Liecz by to nicz by łayali By krzibtowij pokoy dali *RejKup* P.

peryfr. »(kijem) we grzbiet pukać (*a. puknąć*)« = *uderzyć, bić* (3): Nie może nigdy łnádniey Pan wypleć pńzenice/ Iedno łpołu zebrałszy łotry pijánice/ Wyłłać ie ná to źniwo gdzye we grzbiet pukáią *RejWiz* 70; y kijem we grzbiet nie ták bárzo puknie. *RejZwierc* 58, 227v.

peryfr. »zająć (*a. zajmować*) po grzbiecie« = *uderzyć, dzielić* (2): *KochSat* ktv; Zaż téz kápicá winná/ kiedy owo mnichá Zaymą v łońowégo po grzbiecie kielichá? *PudłFr* 54.

Wyrażenie: »na grzbiecie sadno; grzbiet zasadniony; grzbiet zasadnił« [*szyk* 3 : 1] (2; 1; 1): Wolę mieć grzbiet złádniony/ Niźli być tákó zrániony *BierEz* L2v; A grzbiet mu złádnił od śiodłá. *BierEz* Ov; *RejWiz* 72; *RejZwierc* 105.

Szereg: »pacierze i grzbiet« [*szyk* 2 : 1] (3): *FalZioł* I 5a, 35b; námázuią drudzy y grzbiet y pácierze włyftki/ oleykiem różánym *Oczko* 28v.

W przen (8) : *TarDuch* A7; *Leop Bar* 2/33; Y odłóżą ná łtronę grzbiet łwoy ták odporny łpołu z złościwemi łpráwámi łwemi *BudBib Bar* 2/29 [33]; *ReszPrz* 39; A wy włyficy vwaźcie tę cnotę v łiebie/ Tymźe zložycie tento ciężar lekko z łiebie. Ktory was w grzbiety wálze hániebnie vraża *CzahTr* F2; Y ták pierzchliwego Smierci grzbiet iełt odkryt/ iák pierśi śmiáłego. *SzarzRyt* C2.

W charakterystycznych połączeniach: grzbiet odporny, twardy.

Zwroty: *peryfr.* »grzbietem o ziemię dać« = *upaść* (1): Iuż ták grzbietem o ziemię nędzna Troiá dáłá/ Iźby ná łwoié nogi nigdy nie powłtáłá. *GórnTroas* 43.

»za grzbiet zarzucać« = *odtrącać* (1): Więć iesli z niebá nam co vźyczono Dobrego/ zá grzbiet ono Nie bacząc zárzucamy *RybGęśli* Dv.

Przen (35) :

a) *Metonimicznie: człowiek (lub inna istota żywa) jako całość, zwłaszcza jego ciało* (29) : Rzekł byk/ kiedy kotły wráią/ Wielkie różny przypráwiáią A báráná tu nie widzę/ Przeto fie o łwoy grzbiet włtydżę. *BierEz* K4; *RejPs* 196; Bo dobry záwoiek w zimie Kiedy kto weń grzbiet vwinnie *RejRozpr* F; *LubPs* S4v; *RejWiz* 91; Przywiodłes nas ná fidłá połóżyłes wciłki y trapienia ná grzbiecie náłfym: nákladłes ludzi ná głowy náłfe. *Leop Ps* 65/11; á Namocnieyłfy niebędzie nád nimi miał ćierpliwości/ áleż zetrze grzbiet ich: á pogánom odda pomłtę *Leop Eccli* 35/22, *Ps* 128/3, *Am* 8/10; Snadź ná Miedźwiedzą łkorę niebożętá pili. Ano y Miedźwiedz w łefie y łkorá ná grzbiecie/ Pewnie nie włyficy ná tey kupi vtyiecie. *HistLan* F; *RejZwierc* 61v, 158v; Nagotowano łzyderzom łády/ á rány ná grzbiet głupich [*et percussiones corpori stultorum*]. *BudBib Prov* 19/29, *Prov* 26/3; Tyś dał grzbiet nieprzyaciellki pod moje nogi. *KochPs* 25; Wegnałes nas w dół pokryty/ Włóżyłes ciężar nie zbyty Ná grzbiet náłz vprácowány/ A ná głowę ciężzkie pány. *KochPs* 95,101; *KochFr* 100; *WerGość* 235; *PudłFr* 59; bo iáko łuknie ná grzbiet/ ták przykrycia ná dom trzebá. *GostGosp* 104; *CiekPotr* 80.

W charakterystycznych połączeniach: grzbiet nieprzyjacielski, upracowany; grzbiet głupich (2); grzbiet łłoczyć, uwinąć, zetrzeć; na grzbiet przelożyć, wewlec; o grzbiet się wstydzic; na grzbiecie budować, nosić, położyć.

Zwroty: »nad grzbietem harcować« (1): Nád grzbyetem mym tu grzellńnicy dziwnye hárcowáli *LubPs* cc6v.

»nie mieć nic na grzbiecie« (1): Bo co wam dádzą pánowie/ Wízytko lecie przepijecie/ Zimie nie máłz nic ná grzbiecie. *RejZwierc* 234v.

»grzbiet odzi(ew)ać« (2): Bo v Polaká więźień drugi grzbiet odzieie/ A v Węgrzyná w łúźbie nie więcy nadzieie. *CzahTr* Iv; *ZbylPrzyg* B2v.

»grzbiet szarłatem stroić« = *bogato ubierać się* (1): O zbytnie škárby nie ftoię Grzbietá szárłatem nie ftroię *RybGęśli* B2v.

»na grzbiecie wisieć« [*szyk zmienny*] (2): *RejWiz* 92v; Człowiek niedbály iáko kolnierz długi/ Co dármo wiśi ná grzbiecie v łługi. *RejZwierc* 221.

b) Powierzchnia wody (4) : *KochFr* 88; Który nawálność morzá czérwonégo Skládáłz/ y toruiefz grzbiet szumny iego. *ZawJeft* 19; Tám gdzie Krol Augułt w móst obwárowány/ Viął grzbiet Wiślny niepohámowany. *GrochKal* 4; *KlonFlis* E3.

c) Krawędź, szczyt (2) : A ten pogrzyb/ niech śłyfzy grzbietu wyłokiégo Idá/ co przekłétego żywiłá fędziégo. *GórnTroas* 11; Ale on iáko škálny ná morzu burzliwym / Stáwi śie kámién oftry/ wáłom popędliwym/ Szekánié odlotnych wód/ chrzybtem rozgramiáiąc/ Stánał mocno *GosłCast* 59.

2. Kręgosłup; spina Murm, Mącz, Calep; costa Mącz (31) : *Murm* 90; kości nie ma w głowie á żadney/ iednę ma chrzęłkę wzdłuż w miałto grzbieta/ wnim iefth tńcża wśzytká *FalZioł* IV 34d, IV 41a; Trzecia [*przyczyna*] áby grzbiet był podporą á fundamentem wśitkich kości ktorich widamy wiele czo śie trzymaią grzbietu. *GlabGad* D8; Czemu w grzbiecie iefth wiele fthawow ktore po łatinie zową Spondilia, polaci pacierzmi zową. *GlabGad* D8v, D7v [3 r.], D8, D8 *żp*, D8v [2 r.], E4v [2 r.]; Myślę iż tyle fówow zaiąc ma wogonye iák wchrzepćie. *March*² 4, 6; *BibRadz Lev* 3/9; *Mącz* 67a [2 r.], 408b; *SienLek* Sv; Defloccare – Zmiekczenię chrzipta. *Calep* 296b, 386a, 998b.

W charakterystycznym połączeniu: grzbiet łamać (przełomić) (2).

Wyrażenie: »pacierz w, na grzbiecie, grzbieta« = *spondylus Mącz, Calep; internodium, vertebrae spinae Mącz; vertebra Calep* (3 : 1 : 1): on człowiek miewa bolenie w fiodnym pacierzu grzbieta fwego *FalZioł* V 6v, V 93v; *Mącz* 410c; *KlonŻal* C3v; *Calep* 1000b, 1115a.

3. Futro z grzbietu zwierzęcia (4) : SPodniczka Atłałowa czarna. grzbiety popieliczemy podsziła *WyprKr* 74v; Pvlgermacze [...] grzbieti rifziemy podsiti *WyprKr* 81v, 80, 87.

Synonim: **1. plecy.**